

Hrabák, Josef

O marxistické dějiny starší české literatury

In: Hrabák, Josef. *K metodologii studia starší české literatury*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 84-97

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119307>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VI. O MARXISTICKÉ DĚJINĚ STARŠÍ ČESKÉ LITERATURY

V předcházejících úvahách jsem se soustředil na hlavní nedostatky literárně-historické práce z hlediska potřeb studia starší literatury. K nim patří v první řadě přezíravý postoj části literárních historiků k otázkám starší literatury vůbec. Důsledky takového postoje jsou ke škodě zvláště literární teorii, protože svádějí k tomu, aby se vyvozovaly „obecné“ zákony na základě časově omezeného materiálu.

Pokud jde o vlastní práci v oboru starší literatury, zde vyplývají hlavní nedostatky z nehistorického přístupu k studovanému materiálu. Tento přístup hrozí badateli zejména tam, kde nestuduje literární vývoj v jeho celistvosti. Nutným důsledkem je totiž nedostatečné pochopení pro specifické zvláštnosti literární problematiky v starší době. Neplatí to jen pro badatele, kteří se dívají na otázky starší literatury dnešními očima a přenášejí na starší literaturu hlediska platná pro literaturu 19. a 20. století, ale stejné nebezpečí ohrožuje i badatele úzce specializované na krátký úsek staré doby. Ti totiž nemohou vidět pro ojedinělý jev celý kontext; ve svých důsledcích je taková přehnaná specializace stejně nehistorická jako nedostatek zřetele k specifickým rysům starší literatury, protože vytrhuje zkoumané jevy z širších vývojových souvislostí.

V dalších úvahách — když jsem vytkl hlavní „bílá místa“ na mapě starší literatury — pokusím se učinit některé závěry pro vlastní literárněhistorická bádání směřující k marxistickým literárním dějinám.

1. První předpoklad — pramenné studium

Hlavní předpoklad úspěšné literárněhistorické práce a zároveň největší obtíž, s níž se musí literární historikové v dnešním stadiu vývoje naší literární vědy vyrovnávat, je nutnost jít vždy a všude k pramenům. Pramenné studium sice velmi zpomaluje práci, ale tvoří její nezbytnou podmínku; se starým materiálem nelze vystačit, protože je neúplný, a tím méně je možné omezit se na pouhé „přehodno-

cování“ dříve snesené látky, protože byla shromážděna jednostranně buržoazní vědou vycházející z nesprávného světového názoru. Pokud se dály pokusy o přehodnocování starých soudů bez studia nového materiálu, byly to jen pracovní hypotézy, první zkusmé ohledávání terénu nutné v době, kdy bylo jasné, že již nevystačíme se starými, idealisticky a pozitivisticky pojatými literárními dějinami, ale kdy ne bylo ještě dosti pramenných znalostí ani dosti času k práci od počátku. A od počátku se pracovat musí.

Literární historik zachycuje literární proces na základě abstrakce, k níž dochází kritickým tříděním co nejširšího literárněhistorického materiálu. Jenom kritickým tříděním a rozbořením lze určit, která díla byla vývojově důležitá, která směřovala kupředu, a naopak. Oddělujeme tak díla základní od děl významu jen podružného a stanovíme tím kánon textů. To ovšem předpokládá práci s materiálem zvládnutým na základě vlastního poznání, nikoli přejímaným z druhé ruky. Proto je nutno znovu prostudovat materiál zpracovaný buržoazními literárními historiky. A nejen to, často musíme materiál i nově shromažďovat.

Literární proces je možno nastínit jen na základě hluboké analytické práce. Proto se také objevují literární dějiny za kapitalistické éry jako výsledek a dovršení analytické a sběratelské práce celých generací poměrně velmi pozdě. K syntéze bylo možno přistupovat teprve tehdy, až byl materiál sebrán a aspoň zčásti monograficky zpracován. Proto bylo zcela zákonité, že se na konci kapitalistické éry u nás objevily v poměrně krátkém časovém rozpětí po sobě hned trojí syntetické dějiny literatury reprezentativního rázu, Vlčkovy, Jakubcovy a Novákovy,¹⁾ nehledě ovšem k různým zpracováním významu jen podružného.

Z uvedeného trojího zpracování našeho literárního vývoje se nemůže žádné stát bezpečným východiskem pro nové literárněhistorické bádání, protože jejich autoři syntetizovali výsledky sběratelské a monografické práce dnešním vývojem vědy již překonané. Ani faktografický materiál pojatý do těchto syntetických dějin nemůže být spolehlivým východiskem našeho bádání. Ne snad proto, že by v něm bylo mnoho chyb pokud jde o konkrétní údaje, ale pro způsob jeho sebrání a zčásti i pro neúplnost danou tím, že od doby, kdy jmenovaní autoři psali své dějiny, vyšlo mnoho nových prací o starší literatuře.

To platí v první řadě pro dějiny Vlčkovy. Není sporu o to, že jeho *Dějiny české literatury* mají pro literární historii podobný význam, jaký mají pro historii dějiny Palackého. Vlčkovi se podařilo nejlépe ze starší historiografie postihnout literární proces, po materiálové stránce je však dílo již dávno překonáno, nehledě k tomu, že Vlček soustředil svou pozornost na literární vývoj až od husitství. Tím sice postavil do popředí vrcholné údobí našeho vývoje v starší době, ale faktografický materiál přináší nerovnoměrně (středověk vylíčil příliš stručně). Vadí i to,

¹⁾ *Dějiny české literatury* Jaroslava Vlčka a vyšly poprvé ve dvou svazcích v letech 1897—1898, *Dějiny literatury české* Jana Jakubce r. 1911 a *Stručné dějiny literatury české* Jana Václava Nováka (zpracoval starou dobu) a Arna Nováka (zpracoval novou dobu) r. 1910.

že vrcholnou renesanci nezpracoval definitivně a latinskou tvorbu renesanční doby sleduje pouze částečně.

Zdálo by se, že dobrou oporou pro literárněhistorickou práci jsou bibliografické údaje v starších literárněhistorických pracích a že by tyto údaje mohly urovnávat cestu i novému bádání. Ale to platí jen zčásti. Vlčkova bibliografie pro starší dobu je dnes aspoň šedesát let zastaralá.²⁾

Dále je dovedena bibliografie ve vydání *Dějiny literatury české I* Jana Jakubce z roku 1929,³⁾ přesto však nelze ani z bibliografického materiálu, sneseného v tomto díle na svou dobu monumentálním, vycházet bez nebezpečí, že si zatarasíme cestu k správnému postžení literárního procesu. Jakubcovi šlo sice po způsobu pozitivistů o „vyčerpání“ látky a aspoň v teorii usiloval o objektivní postoj k materiálu, nicméně však už samo sbírání materiálu bylo jednostranné, protože vycházelo z dnes překonaného názoru na literaturu, který vylučoval z literárního života celé oblasti, jako např. pololidovou tvorbu a knížky lidového čtení. Jakubec sice zaznamenává bibliograficky i tyto skladby, ale jeho údaje bude třeba doplnit.

Jestliže se Jakubec snažil o vyčerpání látky a usiloval o postoj objektivistický, Arne Novák si činil ve své literárněhistorické práci nárok na vyhraněnou koncepci literárního vývoje. Proto nejde tak do šířky jako Jakubec, ale tím více je u něho výběr literárněhistorických faktů jednostranný. Pro starší literaturu uvádí sice v posledním vydání svých *Přehledných dějin* bibliografii až do počátku třicátých let,⁴⁾ takže tam najdeme citovány některé práce, které vyšly až po Jakubcově zpracování dějin starší doby, Novák však věnoval starší literatuře pozornost jen malou a bral zde většinou z druhé ruky, neboť se starší literaturou nikdy podrobněji nezabýval.

Autor buržoazních literárních dějin mohl ovšem brát z druhé ruky, neboť tam, kde se opíral o výsledky monografického bádání a přejímal jeho výsledky, šlo o díla napsaná na základě stejného světového názoru, k jakému se hlásil on sám, a na základě stejného přístupu k faktům, jaký si on sám osvojil. Dnešní badatel však takto může postupovat jen u prací marxistických. Protože těch je dosud nedostatek, musíme jít k pramenům i tam, kde existují starší monografie, a zpracovávat celou látku od základu nově. Není možný takový postup, že bychom prostě staré soudy buržoazní vědy mechanicky obraceli na ruby. Pokud se tak někdy dálo, byl to postup špatný.

²⁾ Doplnková bibliografie k Vlčkovým dějinám je připojena k souboru Vlčkových prací *Ž dějin české literatury*, 1960; doplňky k bibliografii starší doby, pořízené Frant. Svejkovským, jsou na str. 635—682. — Srov. o tom recenzi Karla Kostrouna *Rozpačitý kompromis*, Tvorba 25, 1960, str. 834—835 a glosu M(ilana) K(opeckého) *Bibliografický paradox*, Host do domu 7, 1960, str. 525—526.

³⁾ Sahá až do roku vydání; je to v pořadí druhé vydání Jakubcových *Dějiny*, proti prvnímu vydání doplněné.

⁴⁾ Dílo vycházelo v sešitech v letech 1936—1939; je to čtvrté zpracování látky, proti předcházejícím vydáním podstatně rozšířené. Zachycuje literární proces až do současnosti.

Cennou pomůckou pro literární historii jsou nedávno vydané soupisy pramenů ke studiu Chelčického a Komenského: Eduard Petrů, *Soupis díla Petra Chelčického a literatury o něm*, 1957; Josef Brambora, *Knižní dílo Jana Amose Komenského*, 1. vyd. 1954, 2. vyd. 1957; Miriam Bohatcová, *Jan Amos Komenský. Soupis rukopisů*, 1957; *Soupis děl J. A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*. Řídila Emma Urbánková, 1959. Bylo by dobře podobné soupisy pořizovat systematicky pro všechny hlavní zjevy našeho literárního života starší doby a pak k nim pravidelně v některém časopise vydávat doplňky.

Jiný typ soupisů zachycuje materiály uložené v knihovnách a archivech. K starším a dnes již klasickým soupisům rukopisů v největších pražských knihovnách⁵⁾ přibyla v posledních letech celá řada publikací seznamujících s prameny chovanými v jednotlivých archivech. Jsou pořízeny sice především pro potřebu historické a vlastivědné práce, ale mohou z nich těžit i literární historikové. Nejdůležitější jsou tyto: kolektiv, *Průvodce po Státním archivu v Brně*, 1954; kolektiv, *Archiv hlavního města Prahy*, 1955; kolektiv, *Státní archiv v Praze*, 1958, 2. svazek 1960; Jaroslav Dřímala, *Archiv města Brna*, 1956; Jaroslav Eršil a Jiří Pražák, *Archiv pražské metropolitní kapituly I*, 1956; Emma Urbánková, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*, 1957; Jaroslav Weber, Josef Tráška a Pavel Spunár, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, 1958; Vladislav Dokoupil, *Soupis rukopisů knihovny augustiniánů na St. Brně*, 1957; kolektiv, *Státní archiv v Opavě. Průvodce po archivních fondech*, 1955; 2. svazek péčí Adolfa Turka 1959, 3. svazek — *Pobočka v Olomouci* — 1961 (Jan Bistřický, František Drkál a Miloš Kouřil); kolektiv, *Státní archiv v Litoměřicích*, 1956; Eduard Petrů, *Z rukopisných sbírek Universitní knihovny v Olomouci*, 1959.

Vítanou pomůckou pro literární historiky bude soupis pramenů ke studiu starší literatury, připravovaný kolektivem pod vedením Ant. Škarky. Dílo obsahuje literární vývoj od nejstarších dob až do husitství včetně a bude obsahovat údaje o rukopisech všech významnějších literárních památek (místo, kde se rukopis nachází, signaturu rukopisu, soupis edic i nejdůležitější literatury).⁶⁾ Bylo by účelné v této práci pokračovat a dovést ji až do nové doby, protože *Knihopis českých a slovenských tisků*⁷⁾ pro literárněhistorického badatele nemůže stačit vzhledem k tomu, že až do obrození mnoho literárních památek nebylo ve své době tištěno. Zejména by bylo třeba pořídit soupis pramenů pro dobu mezi Bilou horou a počátky obrození.

Stejně naléhavý úkol jako důkladná práce bibliografická je práce ediční. Dosud známe nejvíce literaturu z doby před rozšířením knihtisku. Zvláště úctyhodná vydavatelská práce je uložena v dlouhém seriálu *Klasobraní na poli staročeské literatury*, otiskovaném po řadu let v Listech filologických, nebo v mnohých vydáních starých textů v Časopise českého musea. Avšak tento literárněhistorický materiál byl vydáván především pro potřebu jazykozpytců nebo historiků, takže literární historik ho může využít jen zčásti. Proto bude i zde nutno namnoze pracovat od začátku. Přímou panenskou půdou pak je nové vydávání starých spisů, které vyšly

⁵⁾ Míním soupis latinských i českých rukopisů pražské Universitní knihovny od Josefa Truhláře, soupis rukopisů metropolitní knihovny od Adolfa Paterý a Antonína Podlahy a soupis rukopisů Národního musea od P. M. Bartoše. K těmto soupisům přibyl r. 1958 *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze*, pořízený Josefem Vašicou a Josefem Vašem.

⁶⁾ O tom, že lze stále ještě vytěžit nový materiál, svědčí např. práce Bořivoje Lůžka *Po stopách husitství na Ústecku*, Krajské nakladatelství v Ústí nad Labem 1959, kde je otištěno několik dosud neznámých husitských písní z nově objeveného roudnického kancionálu.

⁷⁾ Vychází od r. 1925 za redakce Zdeňka Tobolky a Františka Horáka.

sice ve své době tiskem, ale dnes jsou dochovány jen v unikátních výtiscích. To platí zejména pro knížky lidového čtení.

Při novém monografickém zpracovávání jevů, které musí začínat od počátku a při němž počítáme s jakousi tabula rasa, hrozí však nebezpečí, že hodnocení bude jen velmi přibližné, protože za účelem monografického zpracování je třeba jev izolovat, a tím nám nutně uniká jeho zapojení do širších souvislostí a ztrácí se kontext. Proto se bude muset postupovat tak, že na základě monografického zpracování klíčových zjevů narýsuje hypotetický obraz literárního procesu a ten pak budeme dalšími monografickými pracemi ověřovat a zpřesňovat. Bude tedy třeba neustále s o u v z t a ž n o s t í mezi syntetickou prací literárního historika a prací autora monografií. Proto také definitivní obraz literárního procesu nebude možno s konečnou platností narýsovat, pokud nebude monograficky zpracována všechna dosavadní literárněhistorická látka. To je ovšem úkol nad síly jednotlivce. Nesmíme mu však uhýbat, neboť jenom na základě monografického zpracování jednotlivých jevů bude možno určit jevy klíčové a oddělit je od jevů podružných, odhalit hlavní vývojové linie literárního procesu a tím dojít ke skutečně vědeckému zpracování literárních dějin.

Uvedené pracovní předpoklady jsou obecného rázu. Při práci na dějinách starší české literatury se však setkáváme s některými předpoklady zvláštními. O nich se zmíním dále.

2. Specifické předpoklady pro práci na dějinách starší české literatury

Co jsem uvedl o sbírání a o novém hodnocení materiálu, týká se stejně práce na dějinách literatury starší jako práci v oboru literárních dějin 19. a 20. století, badatel v oboru starší literatury má však proti literárnímu historikovi zabývajícímu se obdobími pozdějšími daleko těžší pozici, pokud jde o práci s materiálem. Starší literární historie totiž přehlížela tolik literárních faktů, že by si jen jejich sebrání a zkatalogizování vyžádalo práci celé generace, tím spíš, že jde většinou o materiál zapadlý v archívech. Bohatství kramářské písně, celá rozsáhlá oblast lidového čtení s jeho variantami, lidové a pololidové drama, písmácké výtvary, časové skladby, politické pamflety a hlavně lidová tvorba ústní, kterou starší literární historie odkazovala do oboru folkloristiky (aniž by jí napadlo zkoumat její vztah k písemnictví), to všechno čeká teprve na své utřídění a zhodnocení. V nynější době je zde proto možné vést jen ojedinělé sondy, takže výsledky literární historie v těchto oblastech naší slovesné kultury mohou být prozatím jen nepřesné a přibližné.

Kromě toho ztěžuje práci v oboru starší literatury ještě jedna překážka rázu spíše technického. Badatel totiž musí velmi často pracovat s památkami, které nebyly nově vydány pro vědecké účely a často jsou dochovány jen v unikátních rukopisech nebo starých tiscích. To má několikéré důsledky. V první řadě se tím znesnadňuje práce badatele samého, neboť je odkázán na práci v archívech a knihovnách,

tedy „v terénu“ Zpravidla si musí v archívu nebo v knihovně pramen napřed opsat, aby jej mohl ve své pracovně literárněhistoricky zpracovat.⁸⁾ Na vydání všech pramenů nelze z důvodů ekonomických ani pomýšlet. To ovšem vkládá do práce badatelovy mezičlánek, který pracovník v oboru nové literatury zpravidla nezná. Racionalizace práce by vyžadovala, aby měl kvalifikovaný literární historik pracující v oboru starší literatury k ruce pomocníka sbírajícího materiál a připravujícího jej k literárněvědnému zpracování. Dosavadní praxe klade na badatele příliš velké nároky a už tím bezděky omezuje počet pracovníků o starší literatuře více méně na několik odborníků z povolání nebo na pracovníky žijící v místech s velkými vědeckými knihovnami. To znamená prakticky na universitní města.

Těžká přístupnost památek ztěžuje dále kontrolu práce literárních historiků ze strany publika. V nové literatuře, kde je většina děl snadno dostupná, je taková kontrola samozřejmá a díky jí také má literární kritika svou čtenářskou základnu. Památky starší literatury se však zpravidla vůbec nedostávají do rukou publika s výjimkou několika odborníků. Čtenářská obec ztrácí pak možnost kontroly literárněvědné práce v oboru starší literatury a zároveň se omezuje na úzký okruh zájemců. Širší literárněvědná práce se v tomto oboru ani nemůže vyvinout, starší literatura dostává bezděky ráz čehosi příliš specializovaného a nečasového.

Protože se literární historik pracující v oboru starší literatury může opírat jen v malé míře o publikum znající jím zpracované literární fakty, musí zaměřovat svou práci poněkud jinak než pracovník zabývající se literaturou novou. Především vzrůstá jeho odpovědnost; čtenáři budou brát řadu údajů z jeho prací bez kontroly (tedy z druhé ruky), nemají často možnost si je ověřovat. Proto je třeba, aby formuloval své soudy a údaje co nejpřesněji. Nepřesně formulovaný údaj se může stát východiskem celého řetězu chyb. Uvedu aspoň jeden příklad. V 16.—18. století mívaly často česky psané spisy nadpisy latinské nebo latinsko-české. Jestliže autor literárněvědné stati cituje pouze latinský titul bez uvedení, že jde o dílo napsané česky, zkreslí tím v očích širšího publika nejen obraz autora, nýbrž také obraz celé literární situace.

Proti buržoazní literární historii se mění obraz starší literatury nejen v důsledku přihlížení k literárnímu materiálu sice již známému, ale dříve špatně oceňovanému nebo vůbec nedoceňovanému, ale i v důsledku nových objevů. Tak např. celá staroslověnská kultura na naší půdě vypadá dnes i po materiálové stránce značně jinak, než jak se jevila starším literárním dějepiscům; některé památky nebyly ještě objeveny nebo uznány za naše, a proto v buržoazních literárněhistorických příručkách nejsou např. tak důležité památky, jako *Proglas* nebo *Zakon sudnyj ljudem*. Stejně významné jsou i objevy z doby pobělohorské, v níž vystupují jako důležité literárněhistorické fakty skladby dříve přehlížené a odkazované do oblasti kulturní

⁸⁾ Práce s fotokopii (z nichž badatelé v oboru nové literatury někdy přímo vydávají literární památky tiskem) padá v úvahu až u děl tištěných, tj. od renesance. Pro starší dobu je třeba skoro vždycky dílo transkribovat a podobně je tomu i s rukopisnou literaturou mladší doby.

historie, jako *Satira na čtyři stavy* nebo *Verše o perníkářství*⁹⁾ — památky důležité proto, že odhalují život řemeslnických vrstev ve městech a zároveň slovesnou kulturu městského lidu v době temna. A podobných příkladů by se mohla uvést celá řada, např. z oblasti časových skladeb mluvních i písňových. Často jde o památky, které nevstoupí sice do stručných literárních dějin ani svým titulem, ale pro literárního historika jsou přesto neobyčejně poučné, protože mu ukazují směr, kterým probíhal literární proces, a tím mu pomáhají dobrat se správného hodnocení památek ostatních.

Některé zvláštnosti práce literárního historika zabývajícího se dějinami starší literatury jsou dány povahou látky. Sem náleží především dlouhé rozpětí, v němž se starší literatura rozvíjela. Protože jde o dobu zabírající asi devět set let a protože počet dochovaných literárních památek je menší, než s jakým pracuje dějepisec literatury nové, předpokládají dějiny starší literatury periodizaci na poměrně dlouhé časové úseky. Obraz literárního vývoje v starší době se tedy zakládá na daleko větší abstrakci než obraz literárního vývoje v době nové, resp. jde o abstrakci vedenou jiným směrem: dějepisec nové literatury vybírá z velkého počtu děl časově málo vzdálených, dějepisec starší literatury abstrahuje na základě studia děl vzniklých ve velkém časovém rozpětí, a proto časově od sebe velmi vzdálených.

Umění provádět abstrakci bývá často kamenem úrazu. Smyslem abstrakce je oddělit podstatné od nahodilého, vyhledat vůdčí linii vývoje a tím podat obraz v konturách ostřejších. Proti tomu se často hřeší a nesprávně provedená abstrakce pak spíše zatemňuje a rozmazává obrysy než zaostřuje. Abstrakce nesmí vést k rozmazávání kontur, na druhé straně však také nesmí být tak strohá a povrchní, aby vytvářela neživotná a pravdě neodpovídající schémata. Nejčastějším případem je první typ špatné abstrakce, zakládající se zpravidla na tom, že se konkrétní údaj nahradí nic neříkajícím údajem obecným, píše se např. o „nástupu nových společenských sil“ tam, kde by se mělo konkrétně říci „nástup měšťanstva“ atp. Takové obraty nejsou skutečnou abstrakcí, neboť se jimi nezobecňuje řada případů, nýbrž se pouze nahrazuje konkrétní údaj údajem matnějším (i když obecnějším). Abstrakce nesmí znamenat vzdalování od konkrétnosti.

Protože při líčení dějin starší literatury počítáme s vývojovými periodami delšími než při dějinách literatury nové, může snadno dojít ke zkreslování vývoje, jestliže si tuto skutečnost dobře neuvědomíme. Nesmíme vidět v jednotlivých epochách starší literatury celky naprosto analogické s periodami v literatuře nové, např. *renesance* není celek rovnocenný s *obrozením*. Kromě toho nesmíme usuzovat, že by literární vývoj probíhal v starší době o to pomaleji, oč jsou proti nové době delší vývojové periody v dějinách. Jistě nebyl vývoj tak rychlý jako v literatuře moderní, už proto, že byla tvorba méně rozvětvená a sloužila menšímu počtu publika, ale také nebyl

⁹⁾ Srov. výše pozn. č. 18 a 42 ke kap. V.

vývoj tak pomalý, že by např. literatura mezi husitstvím a Bílou horou tvořila celek do té míry homogenní, jako např. literatura za májovců.

Práci v oboru starší literatury ztěžuje konečně ještě jedna věc, neznámá pracovníkům v oboru literatury nové. Je to neúplné a často porušené dochování hlavních památek. Obraz literárního vývoje musíme skládat ze zlomků, v starší době často máme dochovány z rozsáhlého díla jen nepatrné trosky a z nich skládáme obraz literárního procesu. Pracovník je — pokud jde o šířku látky — z části vlastně v opačném postavení než pracovník v oboru nové literatury: ten v podstatě jen eliminuje, kdežto onen musí napřed dotvářet — a teprve pak oddělovat podstatné od nepřodstatného. To klade zvláštní požadavky na schopnost skládat celistvý obraz z úlomků, tvůrčím způsobem dotvářet v celistvost to, co je dochováno jen v náznacích. Nejde při tom jen o přibližnou rekonstrukci jednotlivých skladeb, z nichž se dochovaly pouhé trosky, ale i o rekonstrukci slovesné kultury určité doby. K tvůrčí fantazii se však musí pojit kritičnost, protože by jinak badatel mohl snadno sklouznout do říše pouhých dohadů. Kusý materiál vytváří možnost celé řady interpretací a je uměním vyvolit právě tu, která nejlépe zapadá do celkového rámce kulturního, sociálního a politického života, jakož i do literární situace, jak se jeví na základě památek dochovaných úplněji. Je samozřejmé, že si zde můžeme vypomáhat i analogiemi z literatur cizích.

3. Nutnost badatelské specializace

Výše vytčeným požadavkem, že badatel v starší literatuře musí sledovat i problematiku současné literatury, nechci snad plaidovat pro výchovu mělkých žurnalizujících krasořečníků, kteří rozumějí všemu, ke všemu „zaujímají stanovisko“, ale nic neznají do hloubky. Je samozřejmé, že není v lidských silách zvládnout z vlastní četby celou literární produkci. Ani starší literaturu nikdo čtenářsky nezvládne v úplnosti. Bylo by také absurdní a nereálné domnívat se, že některý pracovník, zvláště mladší, může pokrýt svým badatelským úsilím celou oblast starší literatury. Specializace v oboru starší literatury bude vždycky nutná. Jde však o to, aby se nevytvářeli specialisté starého typu, kteří by pro své zaměření na užoucké pracovní pole neviděli širší souvislosti a kteří by proto neviděli pro jeden strom celý les.

Jestliže chce pracovník v oboru starší literatury opravdu sledovat literární vývoj starší doby ze zorného úhlu literárního snažení dnešního, musí zvládnout i kánon novočeských textů a je tedy už tím handicapován ve srovnání s badatelem v oblasti literatury nové, protože obraz současné literatury se stále rozrůstá; badatel v oboru nové literatury by měl ovšem znát literaturu starou, ale její studování je pro něho snazší, protože kánon textů je hotov, nenarůstá den ode dne.

Pro historika je samozřejmým požadavkem pramenné studium, které vyžaduje soustředění — a čas. Jestliže má požadavek pramenného studia platit i pro literár-

ního historika, nemůžeme požadovat od vážného seriózního pracovníka, aby těkal od problému k problému a žádný nezvládl do hloubky. To by nebylo plánování práce, ale živelný chaos. Protože pak starší česká literatura zaujímá dlouhé časové rozpětí a rozprostírá se přes několik epoch, v nichž se náš vývoj ubíral různými směry, nelze žádat menší specializaci od literárního historika než jakou vyžadujeme od historika. To by vedlo jen k povrchnosti, paušálnímu „přehodnocování“ bez znalosti podstaty věci a nakonec k maskovanému ignorantství.

Zvláště obtížné je pro badatele v starší literatuře zasazení studovaných děl do sociálního a kulturního kontextu. O sociálním kontextu se může ovšem poučit v pracích historiků, ale literární kontext si musí rekonstruovat sám. Pro novou dobu tento kontext máme jaksí v krvi, protože víme z vlastní zkušenosti, co je v oběhu, co se čte, co se líbí, jak reaguje publikum a kritika na jednotlivá díla atd. Pro starší dobu si musíme toto všechno rekonstruovat. A to platí nejen pro literaturu ve středověku, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale i pro období poměrně nedávná, např. pro 19. století. Známe sice Nerudu, ale neznáme již celý literární kontext, v němž jeho díla žila. A přece právě tento kontext je důležitý, neboť jen v něm dobře oceníme, čím Neruda svou dobu přerůstal. A podobně je tomu — abych postoupil o generaci nazpět — s Máchou. Volím tyto dva příklady proto, že nedávné studie a polemiky doc. Králíka, zaměřené k Nerudovi a Máchovi,¹⁰⁾ odhalily velmi výrazně, jak dnes známe sice jednotlivé klasiky, ale jak se nám již odcizilo kulturní ovzduší, v kterém se vyvíjeli.

Neznalost kulturního kontextu vede nutně k izolování studovaného jevu, k jeho vytrhování ze souvislostí. K tomuto pohledu bezděky vede často literárního historika nutnost, aby se díval na jev z dvojí perspektivy, z hlediska doby vzniku a z hlediska jeho významu pro dnešek. Zvláště tento druhý zřetel odsouvá do pozadí mnohé důležité aspekty historické. Z hlediska čtenáře soudobé literatury je toto stanovisko pochopitelné, ale není správné z hlediska historického výkladu. Zde vede k zjednodušování, a tím i ke zkreslování.

Literární kontext je dvojí, tvoří jej jednak pozadí literatury domácí, jednak pozadí cizí literární tvorby, která byla v studovaném prostředí v oběhu. Pro novou literaturu je rozhodující první případ, protože do něho lze zahrnout i to z cizích literatur, co čtlo publikum v překladech (a co tedy vytvářelo součást literárního pozadí běžného soudobého čtenáře). Vlivy cizích literatur, které znal v originále sám autor, jsou pro literární kontext podružné, mají význam hlavně pro poznání autorova rozhledu a způsobu jeho literární práce. V starší době je tomu však jinak.

¹⁰⁾ Práce Oldřicha Králíka o máchovské problematice jsem uvedl v kap. III, pozn. 1. — K otázce autorství veršovaných i prozaických textů otiskovaných pod jménem Barákovým srov. tyto Králíkovy stati: *Neruda a Barák*, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura 3, 1956, str. 71—93; *Neruda nebo Barák?* Literární noviny 1957, č. 47; *Z doby Májů*. K tisku připravil a doslov napsal Oldřich Králík, Olomouc 1958; *Svědectví Anny Holínové*, Host do domu 3, 1956, str. 107—109. S vývoody Králíkovými polemizoval Felix Vodička v článku *Ještě jednou: Neruda nebo Barák*, Literární noviny 1958, č. 4.

Po celou starší dobu je třeba zahrnout do literárního pozadí minimálně literaturu latinskou, protože ta byla v oběhu vedle literární tvorby v národním jazyku a latinská díla byla po dlouhá staletí čtena zčásti tímž publikem jako díla česká; za husitství latinská tvorba sice svůj význam začínala ztrácet, ale za humanismu zase valná část čtenářstva české tvorby četla zároveň latinsky. Proto je třeba latinskou literaturu zahrnout do literárního pozadí, i když se v něm neuplatňovala vždycky stejně výrazně (např. pro lidové čtení jistě nebyla součástí literárního pozadí, pro patricijskou četbu však až do nové doby tuto součást tvořila).

Rekonstrukce domácího literárního pozadí, pokud jde o tvorbu psanou česky, předpokládá zřetel i k ústní slovesnosti. To je ovšem možné jen z malé části, protože tuto tvorbu známe jen v zlomcích. Důležité je však studium pozadí tvořeného celým rozsahem písemnictví. To znamená, že badatel musí znát i autory druhořadé, jejichž díla do literárních dějin vůbec nezařadí. Nejednou právě tito autoři odhalují vývojové tendence lépe než autoři tvořící první sled v literárním vývoji. Zvláště studium epigonů je poučné, protože epigoni často přehánějí základní tendence, a tím je odhalují.

Studium autorů a zjevů druhého řádu padá v úvahu zejména od 16. století. Těmto zjevům je třeba věnovat nemenší pozornost než autorům hlavním. Je na to třeba opětně poukazovat, protože by se mohlo zdát, že jejich poznávání je samoúčelné a že je aktuálnější studium autorů největších. Právě studium velikých zjevů však předpokládá znalost zjevů menších, bez nich je neúplné, obojí studium je neoddělitelné. Studovat dílo velkého autora bez znalosti jeho „okolí“ by znamenalo vytrhovat je z kontextu, a tedy vytvářet o něm obraz neúplný, nehistorický a nutně zkreslený. Význam autora můžeme ukázat jen tehdy, jestliže dovedeme říci, čím se lišil od průměru své doby, tedy jen na pozadí soudobé literární situace jako celku. A to znamená studium autorů průměrných — i podprůměrných. Jinak se snadno stane, že mnohé prvky naprosto běžné ve své době zdají se typické pro studovaného autora, a zatím to jsou prvky z hlediska literární situace zcela irelevantní. A v časovém průběhu tomu bývá i naopak: některé prvky, které jsou běžné pro dnešní literaturu, mohly být v starší době objevené.

Autory stojící mimo hlavní vývojový proud nebo hodnocené jako zjevy druhého řádu není ovšem možno studovat živelně. Proto se domnívám, že by bylo účelné postupovat plánovitě, a to podle dvou hledisek. První pásmo by představovali méně známí autoři v okolí velkých postav a druhé autoři stojící na švu vývojových period.

K první skupině by patřili především současníci Všehrda, Blahoslava, Veleoslavina a Komenského. Dnes je např. patrné, že Všehrd nebyl ve své době osamocen a že program, který vyslovil ve svém úvodu k překladu *Knih o napravení padlého*, byl programem celé skupiny. V této skupině měl patrně zvláštní význam kněz Jíra, jemuž je Všehrdův úvod adresován. Zdá se, že tento Jíra, ač od něho neznáme žádný původní literární projev, měl jakési klíčové postavení a byl vlastně

středem celé skupiny. Nutné bude i přeskupování autorů tvořících první sled. Zdá se, že Ř e h o ě H r u b ý z J e l e n í měl větší význam, než se dříve soudilo, a že bude třeba jeho dílo důkladněji monograficky prozkoumat.¹¹⁾

Druhé pásmo představuje zejména studium autorů na počátku 16. stol., k nimž patří např. Mikuláš K o n á č z Hodiškova,¹²⁾ a z třicetileté války, jako byl např. Václav Fr. K o c m á n e k.¹³⁾ Při jejich studiu se nejednou ukáže, že hráli v historickém vývoji větší úlohu, než jakou jim přisuzovala starší literární historie; to potvrzuje např. poslední bádání o Konáčovi. Prohloubené studium autorů stojících na švu dvou epoch povede nepochybně také k značnému přeskupování. Ukazuje to např. význam H y n k a z P o d ě b r a d, který byl dosud kladen neprávem na okraj literárního vývoje, nehledě k tomu, že se o něm paušálně opakovaly staré soudy zakládající se na nedokonalé znalosti jeho díla.¹⁴⁾

Při monografickém studiu si ovšem musíme být vědomi nebezpečí, že méně zkušený badatel přecení zkoumaného autora a bude v něm vidět střed celého literárního dění dané doby. To je optický klam obecně známý a je možné se mu bránit jen tím, že každý jev vidíme v jeho historických souvislostech a v jeho souvztažnosti k vrcholům kultury.

Podobnému nebezpečí se vydáváme i při studiu literárního pozadí tvořeného literaturou latinskou. Úzce zaměřený badatel se bude domnívat, že naše středověká literatura byla ve srovnání s tvorbou latinskou druhořadá, neboť se jí nemohla vyrovnat ani bohatstvím témat, ani zjemnělostí zpracování. To je však hledisko idealistické, které hodnotí texty na základě mechanického srovnávání beze zřetele k společenské úloze, kterou hrály.¹⁵⁾

¹¹⁾ J. Dobrovský v *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur* z r. 1792 uvádí Hrubého před Všehrdem, podobně i P. J. Šafařík v *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826; pokládali jej tedy za zjev významnější, než byl Všehrd. V předmluvě k edici Českých Řečí hlubokých mudrcův, vydaných Fr. S. B e z d ě k o u r. 1844 pod titulem *Základové moudrosti a opatrnosti čili Pravidlo vezdejšího života*, mění však Šafařík pořadí a klade Všehrda před Hrubého. Snad na toto nové ocenění (které se pak udrželo v literární historii) působilo nedávné vydání Všehrdova právnického díla, které připravil s úvodem Fr. P a l a c k é h o Václav H a n k a r. 1841. — Posledně se zabývá otázkami okolo Hrubého a Všehrda Emil P r a ž á k ve studiích *Knihy devatery jako dílo literární*, *Právně historické studie* 7, 1961, str. 289—302, a *Místo Řehoře Hrubého ve vývoji českého humanismu*, *Česká literatura* 9, 1961, str. 29—48. Pražák též připravuje o Hrubém monografii pro knižnici Odkaz pokrokových osobností našich dějin.

¹²⁾ Jeho tvorbě věnoval Milan K o p e c k ý publikaci *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova* (v tisku). Kromě toho připravil pro knižnici Památky staré literatury české k vydání Konáčův překlad Bidpajových bajek *Pravidlo lidského života*, 1961.

¹³⁾ Jeho interludia jsem vydal a doprovodil studií r. 1953 (*V Fr. Kocmánek, Sedm, interludií*; srov. pozn. č. 17 ke kap. V). Kromě toho vydala se studií Zdeňka T i c h á jeho *Píseň o Tomášovi dvořákovi* (*Z pololidové tvorby 17. století*, *ČMM* 72, 1953, str. 365—372) a skladbu *Lamentatio rusticana* (v citované již antologii *Verše holestí, posměchu i vzdoru*, 1958, str. 33—48).

¹⁴⁾ Předpoklady k jeho správnému zhodnocení vytváří edice Zdeňky T i c h é *Veršované skladby Neuberského sborníku*, 1960. Tichá připravila též literárněhistorické pojednání o těchto skladbách, které přispěje k poznání naší literatury na začátku renesanční epochy. O próze Hynka z Poděbrad srov. úvod Antonína G r u n d a k jeho edici *Hynek z Poďěbrad, Boccacciiovské rozprávky* (str. 5—25), 1950.

¹⁵⁾ To platí i pro vyhledávání cizích předloh a pro hodnocení českých památek na základě „původnosti“ (O tom srov. podrobněji v kap. III.)

Zjišťování literárního pozadí tvořeného latinskou tvorbou nesmí se tedy stát samoúčelným, ale musí mít cíl ve snaze dobrat se lepšího poznání specifičnosti domácího kulturního života na základě jeho srovnávání s kulturním prostředím cizím. To ovšem není možné bez dokonalé znalosti hospodářské základny. Znalost ekonomické situace nám např. vysvětlí, proč se neujaly v době Karla IV. ojediněle pronikající humanistické snahy, a proč se humanistická tvorba tak rychle šíří po roce 1500. Mechanické zjišťování Petrarkova ohlasu v Čechách za doby Karlovy jen na základě rukopisů nám tuto otázku vysvětlit nemůže.

Zvláštní obtíž, se kterou se musí literární historik vyrovnat, je ovšem v tom, jak určit, které z latinských spisů byly u nás v určité době v oběhu, mohly být proto známy většímu počtu publika a tvořit literární pozadí. Tato otázka má svůj význam i pro zkoumání poměru českých autorů k cizím předlohám: je něco jiného, jestliže český básník seznamuje domácí publikum s památkou známou jen jemu (nebo malému okruhu literárně vzdělaných lidí) nebo zda upravuje česky památku, která byla v latinské podobě „v oběhu“ Pro toto zjišťování nám může podat jakési vodítko průzkum knihoven (resp. studium inventářů),¹⁶⁾ třebaže poskytuje údaje jen velmi přibližné, protože se knihovny přeskupovaly a knižní fondy se často ztrácely nebo ničily.

4. Zvláštní poslání dějin starší literatury

Práce literárního historika zabývajícího se starší literaturou je však determinována ještě jedním činitelem, a to je rozdílné poslání dějin starší literatury ve srovnání s posláním dějin literatury nové. Dějepisec nové literatury se zabývá díly, která jsou z valné části stále v oběhu, a jeho dějiny se tedy mohou stát jakýmsi doprovodem četby, protože bohatství nové literatury je potenciálně každému přístupné. Dějiny nové literatury by měly být vlastně jakýmsi průvodcem po krajině, kterou čtenář navštěvuje, mají směřovat přímo k čtenářské praxi. U dějin starší literatury je tomu tak jen v malé míře. Širší publikum se zde dočte o dílech, z nichž většinu nikdy nebudě číst, ba k nimž se často ani nemůže dostat. Dějiny starší literatury jsou tedy — zase obrazně řečeno — cestopisem do země, kterou většina čtenářů nikdy nenavštíví. Jestliže dějiny nové literatury upřesňují obraz, který je možno a nutno si získat na základě četby, dějiny starší literatury namnoze četbu suplují. Nemluvím tím proti úvodním kapitolám, kde jsem upozorňoval na to, že stará literatura není tak neživotná, jak by se mohlo zdát, a že se její bohatství zase může uvádět do oběhu; jde mi jen o to, že její znalost bude vždycky daleko

¹⁶⁾ Zajímavý příspěvek podává např. studie Jana Martínka o knihovně známého mecenáše českých humanistů Jana Hodějovského z Hodějova *De Hodeiovini bibliothecae reliquiis*, LF 3 (78), 1955, str. 76—78. — K této otázce srov. také studii Miroslava Flo dra *Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen*, ČMM 77, 1958, str. 1—28; t ý ž, *Olomoucká kapitulní knihovna a její inventáře na počátku 15. stol.*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C 5, 1958, str. 76—97.

menší na základě četby, než jak tomu je u literatury nové, protože výběr vydávaných a čtených památek bude daleko přísnější, často bude celé století představováno jen dvěma — třemi díly.¹⁷⁾

Z tohoto odlišného poslání musí vyplývat i specifické zaměření obojích dějin. Dějiny starší literatury by měly mít zaměření spíše teoretické a informativní, dějiny literatury nové by měly směřovat více k čtenářské praxi. Toto rozdílné poslání ovšem podmiňuje i rozdíly ve způsobu zpracování a traktování látky.

Pro čtenářské, ba i vědecké účely bylo z bohatství starší české literatury vydáno jen málo památek, a přitom se ještě nekryjí vždycky zájmy a potřeby literárních historiků se zájmy a požadavky filologů. Protože se starší literaturou zabývali hlavně filologové, byla vydána řada textů významných sice pro filologa, ale méně již pro literárního historika.¹⁸⁾ Tím se z hlediska literárněhistorického objem vydaných textů ještě zužuje. K tomu navíc přistupují v předcházející kapitole zmíněné potíže ztěžující studium některých textů v archívech a vědeckých knihovnách. V každém případě tedy znalost starší literatury z vlastní četby bude vždycky kusá. Proto musíme mít na paměti, že nejen širší okruh zájemců o literaturu, ale ani specialista zabývající se literaturou novou nemůže znát starší literaturu na základě vlastní četby všech významnějších památek. O vyčerpávající četbě pak nemůže být vůbec řeč. Bude proto v oboru starší literatury více méně odkázán na poučení z druhé ruky a toto poučení mu budou podávat solidní, široce založené literární dějiny. Musí však být zpracovány tak, aby s tímto svým posláním počítaly. To se projeví stejně ve volbě traktované látky (tj. ve volbě literárních faktů, o nichž se mluví), jako ve způsobu výkladu.

Dějepisec starší literatury bude muset při zpracování látky počítat také s tím, že specialistů v oboru starší literatury bude vždycky poměrně jen málo a že by bylo proto neúnosné psát dějiny jen pro ně. Na druhé straně však nesmí v zájmu

¹⁷⁾ I to je odhad optimistický, jestliže vezmeme v úvahu dosavadní ediční praxi. Jediná knihovna věnovaná speciálně staročeské literatuře, akademické *Památky staré literatury české*, vychází hlemýždím tempem. Do *Živých děl minulosti* se vřadují starší české texty jen zčásti, a to ne vždy texty sloužící potřebě literárněhistorické. Knihovna *Odkaz minulosti české* se soustřeďuje na práce povahy historické. Jinak vycházejí staročeské texty jen výjimečně, jako např. vydání *Olomouckých povídek* pořízené Eduardem Petřem v roce 1957 nebo zmíněné již vydání *Vyšehradského sborníku a Klementinských zlomků nejstarších českých legend*.

Po potřebě vědeckého dorostu a vůbec pro potřeby vysokých škol by bylo také třeba, aby byla trvale v prodeji základní staročeská díla. Při nynější praxi se po několika letech knihy vyřadí z prodeje a stávají se nedostupnými pro vědecký dorost, který nemá možnost pořídit si soubor kánonu starších textů. Na nová vydání spoléhat obvykle nelze a vyhledávání v antikvariátech nevede vždycky k cíli.

¹⁸⁾ To platí zejména pro edice ve Sbírcce pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku, kde vydala např. Petra Comestora *Historia scholastica* (vyd. Jan Václav Novák, I 1910, II 1914). Podobně poslouží jen málo literárnímu historikovi několikrát vydané *žaltáře* (Adolf Patera vydal *Žaltář poděbradský*, 1899, *Žaltář klementinský*, 1890, a v ČČM zlomky dalších žaltářů; Jan Gebauer otiskl *Žaltář wittenberský*, 1880, a *Zlomky žaltáře brněnského ze stol. XIV.*, LF 8, 1881; Eugen Rippl pořídil edici kapitulního žaltáře — *Der alttschechische Kapitelsalter*, 1928; různé zlomky žaltářů otiskl Josef Truhlář v LF 1879 a v ČČM 1878).

špatně pochopené snahy po „populárnosti“ slevovat z vědecké přesnosti. Už z toho vyplývá, že literárněhistorická látka starší doby musí být zpracována zvláštním způsobem.

Zde bych kladl v první řadě důraz na správný výběr faktů. Právě ta skutečnost, že jde o literární tvorbu poměrně málo známou na základě četby, mohla by vést autora dějin starší literatury k snaze o „vyčerpávání látky“, tj. k snaze o registraci co největšího počtu faktografických údajů a co největšího množství literárněhistorického materiálu. To by však mělo za následek registrování i méně významných památek a spisovatelů, při němž by se nutně ztrácela vůdčí vývojová linie a dostávaly by se do stejné roviny zjevy různého významu i různé hodnoty. Tomuto nebezpečí je třeba se vyhnout. Funkci shrnování materiálu může lépe než dějiny splnit literárněhistorický slovník na způsob *J i r e č k o v y Rukověti*.¹⁹⁾ Literární dějiny naproti tomu musí registrovat jen vybrané zjevy důležité pro literární vývoj.

To bude znamenat proti starším dějinám redukcí látky. Akademické Dějiny již tuto cestu nastoupily. Často bude nutno proti starším pozitivisticky pojatým dějinám redukovat velmi radikálně. Celkový obraz vývoje tím jenom získá a lépe vystoupí hlavní literární zjevy, které se jinak pod přívalem méně významných faktů dostávají bezděky do stejné roviny jako zjevy druhořadé.

Na druhé straně však bude nutno základní díla probírat daleko podrobněji, než tomu bývá zvykem v dějinách literatury nové. Zejména je třeba vytknout všechny ideové zvláštnosti, jimiž se starší díla vzdalují od dnešního nazírání na život, a vyložit je jako odraz soudobého života; v souvislosti s tím pak probrat charakteristické rysy umělecké výstavby děl na pozadí soudobé básnické teorie. Východiskem musí být stálé přihlížení k tomu, čím se lišil literární život v starších dobách od literárního života dnes. Jestliže tedy literární dějiny starší doby vyžadují ve srovnání s dějinami literatury 19. a 20. století větší redukcí látky, na druhé straně vyžadují podrobnější probrání vybraných literárních faktů.

¹⁹⁾ Josef Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*. I. svazek 1875, II. 1876. Za tuto práci nemáme dodnes náhradu.